

Jan Anward
Inst för lingvistik
Uppsala universitet

VEM HAR ORDET OCH VAD INNEBÄR DET?

Det är sedan länge välkänt att meningar konstrueras olika i olika kommunikationssituationer. Under sjuttio-talet har vi nu också fått en omfattande kunskap om vilka dessa skillnader är, främst genom de undersökningar som utförts inom ramen för projekten Talsyntax och Skrivsyntax. Det har dock gjorts få försök att tolka dessa skillnader, dvs. att framställa hypoteser om hur meningsbyggnaden bestäms av egenskaper hos de undersökta kommunikationssituationerna. Den här artikeln är ett försök att dra upp riktlinjer för hur några av de tillgängliga data skulle kunna tolkas.

1. Det jag först skall ta upp är det faktum att meningar i genomsnitt är kortare i informella kommunikationssituationer (som samtal och löst strukturerade intervjuer) än de är i formella (som debatter och TV-reportage). Antalet ord per rättkonstruerad mening är 9,6 i samtal (Jørgensen 1971), 10,5 i intervjuer (Saari 1975, Borås-serien), 15,1 i debatter (Jørgensen 1971) och 15,6 i TV-reportage (Filipsson 1975).

Det finns åtminstone en väsentlig skillnad mellan samtal och debatter. I en debatt finns det explicita regler för vem som har ordet och den som har ordet har rätt att tala tills han/hon är klar. Rollen som talare distribueras av en ordförande som automatiskt har ordet när någon av debattdeltagarna slutat tala. I en samtalssituation däremot är vem som har ordet till stor del en förhandlingsfråga. På varje punkt där en tur att tala skulle kunna vara slut föreligger det ett val: skall den som talar få fortsätta eller skall någon annan ta över. I ett samtal regleras längden hos en tur av de övriga deltagarna, en

person kan vara talare bara så länge de andra tar rollen av tilltalade.

I ett samtal blir det därför väsentligt för talaren att låta den tilltalade komma in då och då och sanktionera att talaren fortsätter, genom nickningar, interjektioner som ja, nej och mm och andra former av så kallad back-channel-aktivitet (Yngve 1970). Följaktligen måste talaren se till att maximera antalet möjliga slutpunkter i sin tur, dvs. de punkter där den tilltalade kan komma in. Det finns skäl att anta att en minimal tur består av en makrosyntagm.¹⁾ Konsekvensen blir då att talaren måste minimera längden på de makrosyntagmer han/hon använder. Detta kan ske genom att han/hon använder sig av meningsfragment i stället för fullständiga meningar. Antalet meningsfragment per 100 makrosyntagmer är i samtal 19,3, i intervjuer 12, i debatter 9,4 och i TV-reportage 2,8. Det kan också ske genom att talaren minimerar de fullständiga meningarnas längd, genom att minimera antalet ingående ord och dessas längd.

I en kommunikationssituation där talaren inte är beroende av de tilltalade för att få behålla ordet däremot kan talaren frikopplas från de begränsningar på meningsbyggnaden som detta beroende för med sig.

Vad händer då när dessa begränsningar inte gäller? De resultat som redovisas av Jörgensen (1976) tyder på att antalet ord per satsdel ökar. Däremot ökar inte antalet satsdelar per mening. Detta framgår av nedanstående värden (Jörgensen 1976 s. 40):

	Ord/mening	Satsdelar/mening	Ord/satsdel
Samtal	8,8	4,7	2,2
Intervju	9,9	4,8	2,4
Debatt	15,2	5,0	3,8
Radio	16,0	4,6	4,5

En rimlig gissning är nu att budskap som uttrycks med hjälp av meningar vars satsdelar innehåller relativt få ord är mer kontextberoende än de budskap som uttrycks med hjälp av meningar vars satsdelar innehåller relativt många ord. Dvs. de förra budskapen kräver tillgång till en stor del av den kunskap som är gemensam för talaren och den tilltalade.

Som jag påpekade tidigare måste talare i samtal då och då låta de tilltalade komma in och därmed välja att vara kvar i rollen som tilltalade. Men för att detta skall fungera krävs det att de tilltalade har genuina möjligheter att ta över ordet och fortsätta samtalet. Därför måste talaren se till att relationen mellan de tilltalade och ämnet är sådan att någon av de tilltalade lätt kan ta vid där talaren slutar. Ett sätt att göra detta är att utgå från den kunskap som talaren delar med de tilltalade och sedan anpassa takten i samtalet efter de tilltalade. Dessas inpass och turer kommer då att fungera som information om de är på samma våglängd som talaren eller inte.

Om man nu ständigt utgår från den delade kunskapen, blir konsekvensen kontextberoende budskap. Därigenom understryker man att rollerna talare och tilltalad är utbytbara för de personer som deltar i den språkliga interaktionen. Ju mer man vill betona att denna utbytbarhet bara gäller de som deltar i interaktion, desto mer kontextberoende tenderar budskapen att bli.

I debatter och TV-reportage, liksom i radioutsändningar och i skrift, är talaren frikopplad från de tilltalade på ett helt annat sätt. Dels är det inte nödvändigt (eller önskvärt) att understryka utbytbarheten i roller, dels är det svårt (eller omöjligt) att veta vilken kunskap de tilltalade har tillgång till och i vad mån de kan följa med. En lösning på detta är att göra budskapen mer kontextberoende, vilket leder till att varje satsdel måste specificeras mer än vad som är nödvändigt i samtal. Detta ger oss då satsdelar med relativt många ord.

2. När talaren frikopplas från beroendet av den tilltalade, kan han/hon också frikopplas från principer för meningsbyggnad som är direkt motiverade av hänsyn till den tilltalade. En sådan princip är Behagels "Gesetz der wachsenden Glieder" eller viktprincipen som den brukar kallas på svenska (Platzaack 1973 s. 90). Den kan formuleras på följande sätt:

- (1) Tunga led bör
- a) inte placeras inuti en mening
  - b) följa alla lätta led

Denna princip är perceptuellt motiverad, dvs. den definierar perceptuellt goda satsformat (se vidare Anward 1977). Enligt den är (2a), som uppfyller både a) och b), lättare att avkoda än (2b), som bara uppfyller a), och (2b) lättare än (2c), som inte uppfyller något av villkoren.

- (2) a. Det går bra att konstruera meningar så här
 b. Att konstruera meningar så här går också bra
 c. Däremot går att konstruera meningar så här inte särskilt bra

Vi kan nu observera att ju mer talaren frikopplas från den tilltalade, desto mer sätts viktprincipen ur spel. Följande data från Jörgensen (1976 s. 49) belyser detta:

	Antal ord/satsdel		
	i fundamentfält	i centralfält	i slutfält ²⁾
Samtal	1,4	1,1	3,0
Intervju	1,5	1,0	3,0
Debatt	1,9	1,1	5,3
Radio	3,2	1,8	5,0

I debatter börjar således villkor b) sättas ur spel. Vi får tyngre fundament. I radioprogram är den tendensen ännu starkare. Dessutom börjar där även villkor a) i någon mån sättas ur spel. Vi får tyngre centralfält.

Förekomsten av tunga led i initial och medial position får nu vissa följdverkningar. Om tunga led placeras i icke-final position, tenderar de att realiseras som komplexa substantivuttryck snarare än som bisatser (Ross 1973 s. 145-147, Tanenhaus & Carroll 1975). Mening (3b) är t.ex. betydligt bättre än mening (3a).

- (3) a. Är att bespruta banvallarna nödvändigt?
b. Är besprutning av banvallarna nödvändig?

Dvs. med tendensen att placera tunga led i initial och medial position följer ett skift från verbal till nominal stil och en därmed sammanhängande minskning av antalet bisatser. Nedanstående siffror utgör ett försök att belägga att ett sådant samband finns. Jag har följt Hultman (1975) när det gäller att mäta hur pass nominal en stil är. Enligt honom kan vi få fram detta genom att jämföra andelen substantiv och prepositioner (N + P) med andelen verb, adverb och pronomen (V + ADV + PRO). Ju större andelen N + P är, desto mer nominal är stilen.

	Ord/satsdel i fundamentfält	Underordnade satser/ 100 meningar	V+ADV+ +PRO (procent av alla ord)	N+P 3)
Samtal	1,4	54,8		
Intervju	1,5	66	63	15
Debatt	1,9	115,5		
Tidnings- reportage	2,8	45,2	38	39
Samhällsinformer- ande broschyrer	3,1	48,3	36	42

3. Det ovanstående resonemanget kan sammanfattas som i (4). Jag har där valt samtal, debatt och nyhetsprogram i radio som representanter för tre olika stilar. Detta har inneburit att jag har extrapolerat några egenskaper. Jag har t.ex. antagit att debatter kännetecknas av en verbal stil, eftersom meningar i debatter har relativt lätta fundament och många underordnade satser. Vidare har jag antagit att nyhetsprogram i radio kännetecknas av ungefär samma stil som tidningsreportage och broschyrer, dvs. att meningar i nyhetsprogram har relativt få underordnade satser och är nominala.

(4)	Samtal	Debatt	Radio
Långa makro- syntagmer	-	+	+
Kontextoberoende budskap	-	+	+
Tunga led initialt	-	(+)	+
Tunga led medialt	-	-	(+)
Nominal stil	-	-	+
Många underordnade satser	-	+	-
	(A)	(B)	(C)

Förutsättningen för både stil B och stil C är att talaren är frikopplad från de tilltalade. Dessutom tror jag att stil C vilar på ytterligare en förutsättning, nämligen att ämnet är frikopplat från talaren, dvs. att beskrivningen av det omtalade skall kunna uppfattas som oberoende av den som ger beskrivningen. Dvs. meningar som har de egenskaper som kännetecknar stil

C kan användas i den aktivitet som Silverman (1974) kallar "speaking seriously", dvs. auktoritativ kommunikation. Detta är dock än så länge bara en spekulaton.

NOTER:

- 1) En makrosyntagm är, grovt uttryckt, en ordsekvens som är funktionellt likvärdig med en mening. Mera precist kan en makrosyntagm definieras som "en ordsekvens som är av maximalt omfång med hänsyn till de däri ingående enheternas inbördes syntaktiska relationer." (Loman & Jörgensen 1971 s. 18).
- 2) Fundamentfältet omfattar alla satsdelar till vänster om det finita verbet. I meningar där vi har ett infinit verb eller en partikel, omfattar centrafältet alla satsdelar mellan det finita verbet och det infinita verbet/partikeln och slutfältet alla satsdelar till höger om det infinita verbet/partikeln. I alla övriga meningar omfattar slutfältet alla satsdelar till höger om det finita verbet. (Jörgensen 1976 s. 47)
- 3) Data för fundamenten i samtal, intervju och debatt härrör från Jörgensen (1976). Data för underordnade satser i samtal och debatt härrör från Jörgensen (1971). Motsvarande data för intervjuer härrör från Saari (1975). Ordklassdata för intervjuer härrör från Hultman (1975). Alla data för tidningsreportage och broschyrer härrör från Westman (1974). Det bör påpekas att Westmans data inte riktigt är jämförbara med de övriga i två fall. Hennes data om fundamenten gäller ord per fundament, inte ord per satsdel i fundamentfältet. Vidare gäller hennes data om underordnade satser inte underordnade satser per 100 meningar, utan underordnade satser per 100 makrosyntagmer. Vad jag kan förstå påverkar dock detta inte de skillnader som jag försökt belysa i tabellen.

REFERENSER:

- Anward, J. 1977: On Communicative Functions of Syntactic Constructions, avhandling under utarbetande
- Filipsson, J. 1975: Om språket i TV-reportage, i Lundastudier i Nordisk Språkvetenskap, serie D, nr 8
- Hultman, T. 1975: Kvinnospråk eller klassspråk, föredrag vid Tionde sammankomsten för svenskans beskrivning (stencil)
- Jørgensen, N. 1971: Om makrosyntagmer i informell och formell stil, Studentlitteratur
- 1976: Meningsbyggnaden i talad svenska, Studentlitteratur
- Loman, B. & N.Jørgensen 1971: Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer, Studentlitteratur
- Platzaack, C. 1973: Språket och läsbarheten, Gleerup
- Ross, J.R. 1973: Nouniness, i Fujimura (utg): Three Dimensions of Linguistic Theory, TEC Company, Tokyo
- Saari, M. 1975: Talsvenska, Studier i Nordisk Filologi 60
- Silverman, D. 1974: Speaking seriously, i Theory & Society 1
- Tanenhaus, M.K. & J.M. Carroll 1975: The Clausal Processing Hierarchy ... and Nouniness, i Papers from the Parasession on Functionalism, Chicago Linguistic Society
- Westman, M. 1974: Bruksprosa, Liber
- Yngve, V. 1970: On Getting a Word in Edgewise, i CLS 6, Chicago Linguistic Society

Den här artikeln utgör en del av en större artikel med samma namn. Den större artikeln är ännu inte publicerad. Den forskning som ligger grund för artikeln har utförts inom ramen för projektet 'Det talade språkets funktion i skolan', som finansieras av Skolöverstyrelsen.